

ОНІМИ ЯК ВИЯВ ІДІОСТИЛЮ ТОДОСЯ ОСЬМАЧКИ

Анотація. У статті аналізується оніми, які відображають ідіостиль письменника, характеризують його погляди та світогляд, підкреслюють особливість авторської манери ономасторчості Тодося Осьмачки.

Ключові слова: власна назва, онім, ономастикон, антропонім, агіонім, зоонім.

Аннотация. В статье анализируются онимы, которые отображают идиостиль писателя, характеризуют его взгляды и мировоззрение, подчеркивают особенность авторской манеры ономасторчества Тодосия Осьмачки.

Ключевые слова: собственное имя, оним, ономастикон, антропоним, агионим, зооним.

Summary. The article analyses the onyms, which reflect the idiostyle of the writer, characterize his view and outlook, emphasize the peculiarity of Todos Osmachka's author manner in the creation of onyms.

Key words: proper name, onim, onomastikon, antroponim, aqionim, zoonim.

Онімний простір мови визначається як сукупність усіх власних назв (реальних і вигаданих) і являє собою відкриту систему, яка постійно оновлюється. Онімний простір художнього твору: а) це завершена, але не замкнута система; б) вона фрагментарна щодо відтворених у тексті об'єктів художньої картини світу; в) має велику кількість функцій, основна серед яких – характеристична; г) формується на основі естетичної мети і з урахуванням відповідності художнім завданням твору, взаємовпливу літературного тексту й онімії, компетентності читача [3, с. 15].

Мистецьке кредо, творча особистість письменника знайшли відображення в мові його творів, як поетичних так і прозових. Найпомітніше це засвідчує лексика, і саме ономастична яка значною мірою зумовлена тематикою творів та світосприйманням цього майстра слова. Письменника хвилює вагоміше, він хоче показати нерозривність віків, показати, що велика, культурна спадщина, залишена нам історією, існує і є частинною нашого щоденного життя, впливає на наші смаки, формує в нас почуття краси і величі.

Автор художнього твору намагається не просто назвати того чи іншого героя, предмет, але продукувати йому ті якості, які, за уявленнями, склалися в людській свідомості, приховані в об'єкті. Стосунки між змістом, який передається онімом, та інформує про названий об'єкт у художньому творі, на відміну від загальномовних ситуацій, завжди експліковані, перебувають у стані постійного взаємодоброображення.

Головна функція онімів – працювати на художній текст, на його розуміння читачем, адекватне інтерпретування, у тому числі й на підтекст. Власні назви в творах письменника становлять невід'ємний компонент структури та вагому частину художнього твору. У своїй ономасторчості письменник вільний у виборі найменувань для позначення персонажів, але він залежить від діючих норм реальної ономастики, на якій власне базується літературна ономастика.

Інтелектуальний потенціал власного імені в творі – це здатність актуалізувати культурологічну, філософську, релігійну, міфологічну інформа-

цію, викликати асоціації, розвивати символічні значення, здатність розкривати й увиразнювати провідні мови твору, сприяти глибинному осмисленню філософських проблем [1, с. 36].

Ономастична лексика художнього тексту відображає ідіостиль письменника, характеризує його погляди та світогляд, підкреслює особливість авторської манери. Ономастикон створює широкі можливості для дослідження індивідуально-авторських, оказіональних імен, що сприятиме поглибленню теорії прецедентного імені, більш повній характеристиці ідіостилю письменників.

Ономастичний простір творів є багатим, кожен із класів онімів представлений багатьма підкласами, а саме: антропонімічні класи (ім'я, прізвище, прізвисько, адроніми, крім того широко представлені реаліоніми та ін.); топонімічні класи (макротопоніми, ойконіми, ергоніми, годоніми, назви лісів та гаїв); гідронімічні назви (назви річок) та інші оніми (біблійоніми, геортоніми, ідеоніми, еклезеоніми, ергоніми, етноніми, зооніми, хрононіми).

Антропонімікон будь-якого художнього твору являє собою складну систему онімів, яка разом з іншими мовними засобами бере участь у реалізації авторської концепції світобачення, у побудові художнього образу. Антропонімічний простір творів одного літературного жанру утворює уявлення про найтиповіші підходи до номінації персонажа, а також дає змогу виділити індивідуально-авторські прийоми у використанні літературного оніма в художньому тексті. Як елемент форми, антропонім є показником ідіостилю письменника, засобом тлумачення авторського задуму.

Власні імена становлять невід'ємний компонент структури та вагому частину художнього твору. У своїй ономасторчості письменник вільний у виборі найменувань для позначення персонажів, але він залежить від діючих норм реальної ономастики, на якій власне базується літературна ономастика. Антропонімікон творів Тодося Осьмачки відповідає не тільки народній традиції вживання імен, а й традиції посилення соціального спрямування української літературно-художньої антропонімії 20-30-х років ХХ ст.

У репертуарі письменника антропонімія широко представлена іменами, прізвищами, по-батькові та прізвиськами. Так у повісті «Старший боярин» – це такі антропоформули, як: імена – Варка, Гапка, Горпина, Дунька; прізвища: Бобринський, Терещенко, Деркач, Логвинчук, Мехедчук, Канарей, Вухань, Смілянський, Рохмистрівський, Матусівський, Шполянський; ім'я + прізвище: Гордій Лундик, Дмитро Діяковський, Горпина Корецька, Гапка Казилєнкова, Марфа Посмітюха, Харлампій Пронь, Гнатко Щенюк, Петро Лабань, Потап Слинко, Кузьма Кандзюба, Платон Пирхавка, Явтух Ядуха, Самійло Запара, Варлам Пиндик, Яків Кацалєпа, Мусій Моргавка, Охрім Верло, Пелгусій Перепичка, Олексій Губрій, Оксентій Дереш, Мелєто Свердєлець, Хрол Кигть («Старший боярин»). У повісті «Ротонда душоубців» – це Ванька, Танька, Пріська, Калєник, Гануся, Нєля, Трохим Дуля, Миколоай Лигорович, Сачко, Сіма Покальчук, Мадєс Овсієвич, Вербокрут, Передєрій, Маня Сіямська, Передєрій, Олена Щоголова, Шєлєстїян, Дем'ян Кліщ. У повісті «План до двору» такі антропоформули, як: імена: Софія, Ніна, Сєклєта, Мархва, Пріська, Оришко; ім'я + прізвище: Іван Нєрадько, Євген Шиян, Полікарп Скакун, Магула Гагаяшка, Трохим Дуля, Арсен Горобчик, Лаврик Чичітка, Єшка Хахлов, Лукіан Кошелєк, Ларівон Гатибур, Калєн Шєрепа, Трохим Сколотян; ім'я + по батькові: Марти Кужілівна, Текля Вовківна, Лєпєстїна Хвєдоровна, Хівря Кундосівна; прізвища: Нитчєнко, Скакун, Кирчєнко, Клунок, Бунтош, Карахонька, Мантач, Кваша.

Дуже часто Годось Осьмачка замість звичних імен використовує нєправильні фонетичні варіанти: Мархва замість Марфа; Лигорович замість Григорович, Хвєдоровна замість Федорівна

Ім'я в художньому творі, на відміну від реального життя, викликає особливі емоції, набуває конотативного забарвлення, що максимально виразне його. Внутрішня форма імені так чи інакше співвідноситься з художнім образом, а значєння імені перегукується з ним [2, с.14].

Проте для зображення характерів українських селян, в яких трансформована світоглядна позиція самого автора, письменник використовує прізвища, утворєні за українськими словотвірними моделями, а саме: 1) прізвища, утворєні лексико-семантичним способом (назви рослин, назви предметів побуту, абстрактні назви): Гарбуз, Деркач, Брус, Кліщ, Кваша, Горобчик, Клунок та ін.; 2) прізвища, утворєні морфологічним способом: Терещєнко, Бровчєнко, Логвинчук, Мехедчук, Покальчук, Вухань («Ротонда душоубців»); Нитчєнко, Кирчєнко, Карахонька («План до двору»).

У літературно-художній антропонімії дуже поширєні, зокрема, традиційні дівочі та жіночі варіанти прізвищ, які утворєні від прізвища батька чи чоловіка (андроніми): Сіромчїха, Мокієнчїха, Оліяниха, Шурубєйлівна, Цицанівна, Ковбасівна, Шєлєстїянівна («Старший боярин»); Хахлівна, Вовківна, Лукіяниха («План до двору»); Брусівна («Ротонда душоубців»).

Крім того, в ономастиконі творів є імена реальних осіб, так звані реаліоніми (імена козацьких ватажків, письменників, вчених, диктаторів): Полуботок, Павлюк, Острияниця, Наливайко, Петлюра, Керєнський, Лобода, Шевчєнко, Гонта, Залізняк, Лєся Українка, Тарас Бульба (оповідання «Ротонда душоубців»); Сталін, Ленін, Гоголь, Шевчєнко, Троцький, Петлюра, Горький, Тимирязєв, гетьман Розумовський, Богдан Хмєльницький («План до двору»).

Прізвища реальних осіб в художніх творах Годося Осьмачки нє лише створюють оригінальний і нєповторний художній образ, а й передають дух певної епохи, історичних подій. Письменник у своїй мовотворчості, зокрема у іменнотворчості, спирається на історичні документи, художню літературу. Спостереження над письменниковим антропонімічним слововжитком переконує в тому, що автор вільно оперує власними назвами як важливими стилісистемами. Текст повістей свідчить про відсутність очікуваної скутості письменника щодо вибору та використання імен персонажів.

Використані у творах письменника антропоніми на позначєння історичних осіб виконують різні функції:

1. служать для створєння колориту певної епохи;
2. використовуються для стислості та лаконічності опису подій у повістях;
3. створюють умови для відповідних асоціацій;
4. є об'єктом підкрєслєння, увиразнєння думок персонажів до змальованих історичних подій та ін.

В українській мовлєннєвій практиці інтенсифіковану виразність набував цілий ряд ідеологічно навантажєних антропонімів, причому в залежності від суспільно-психологічних асоціацій, які ними викликаються, вони поділяються на два класи:

- 1) антропоніми з експресією позитивного емоційного плану;
- 2) антропоніми з експресією негативного емоційного плану [7, с. 305].

У творах письменника засобами художнього слова зображєні явища та події української історії, при цьому імена та прізвища персонажів гармонійно вплітаються у мовнєстилістичну тканину художнього тексту, несучи певну інформацію про своїх носіїв, естетично насичуючи

авторську мову, допомагаючи письменникові правдиво відтворити дійсність [4, с. 5].

У художніх текстах Тодося Осьмачки антропоніми – це ефективний прийом вираження авторської точки зору, що є одним із компонентів структурно-текстових параметрів образу автора. Вони дають змогу образніше відтворити розмаїття людських характерів, учинків героїв, передавати авторське ставлення до них. Особливості творення, семантичного наповнення власних імен не лише виражають текстову та підтекстову інформацію, а й розкривають життєву позицію самого письменника, вказують на індивідуальні особливості його художнього мислення, що виражає добродушне ставлення письменника до людини, щире захоплення безмежністю та багатогранністю української душі. Крім того, письменник використовує так звані фонові оніми (біблійні, геортоніми, ідеоніми, еклезионіми, ергоніми, етроніми, зооніми, хрононіми). Використання тих чи інших онімних розрядів залежить від тематики та жанру певного твору. Так у творах Тодося Осьмачки представлена велика кількість ергонімів (назв угруповання людей), які є різними за своїм значенням, а саме: **Чека, Лук'янівська тюрма, Гепева, Бутирка; Спілка педагогічних робітників, Червоний Хрест, Рохмистрівська лікарня, Генерельний Комітет Центральної Ради, Всеукраїнській Військовий З'їзд («Ротонда душоубців»); Черкаська учительська семінарія, Копітанівський завод («Старший боярин»); Червона Армія, Гепева, Політбюро («План до двору»).**

Еклезионіми – можуть уживатися з метою називання конкретних об'єктів, виступаючи дієвим засобом досягнення ефекту реальності: **Лебединський монастир, Київська духовна семінарія.**

Різні класи власних назв створюють онімний простір художнього тексту творів письменника, детермінують специфіку його мистецького світогляду, сприяють розкриттю підтексту творів і авторської концепції.

Біблійні. Нечисленні власні назви, запозичені з книжних джерел із Біблії, Євангелії, використані автором для подачі необхідної інформації та створення відповідного асоціативного поля: **Христос («Ротонда душоубців»).** Але осмислення образу Ісуса Христа, позначеного прозорим асоціативним зв'язком між біблійним міфом та обставинами суспільного життя в Україні, у творах Тодося Осьмачки йшло в напрямку примноження позитивної семантики, надання йому статусу національного символу терпіння й воскресіння. **Адам, Єва, Каїн («Ротонда душоубців»).** У оповіданні «План до двору» найбільш уживаним біблійним є **Бог** та його варіанта **Боже, Господь** та **Юда.**

Етроніми (назва національності): **українці, руський, жиди («Ротонда душоубців»).**

Геортоніми (назви свят): **Вербна неділя, Великодні дні, Купальські свята, Маковій, Різдво**

(«Старший боярин»). Залежно від кількості часу, відведеного на святкування (один день, кілька днів або тижнів), вони поділяються на одноденні (монотемпори) (**Маковій, Різдво**) та багатоденні (мультитемпори) (**Вербна неділя, Великодні дні, Купальські свята**). Дуже часто в повістях Тодося Осьмачки геортоніми виступають у ролі темпоральних показників з відповідним лексичним оточенням.

Серед різноманітних розрядів і класів власних назв особливе місце посідають хрононіми як провідні темпоральні маркери художнього контексту; без них неможливою є побудова сюжетного руху, образної системи, усіх рівнів художності. Хрононіми є унікальним носієм інформації, акумулятором пам'яті народу про важливі віхи на історичному шляху і, разом з іншими розрядами й класами власних назв, є одним із засобів індивідуалізації етносу [6, с. 112].

Хрононім – це час реальних історичних і культурних подій, або час соціальний, – характеризується: а) чіткими хронологічними межами; б) історичним і соціокультурним значенням для народу чи всього людства. Хрононіми в творах Тодося Осьмачки підпорядковані законам реалістичного письма і служать правдивому відображенню історичних подій. Правдивому відображенню реалій сприяють також датування за загальним часовим періодом, що здебільшого містять у своєму складі лексему **час (година): 12 годин ночі, 12 годин дня («Старший боярин»).** У повістях «План до двору» та «Ротонда душоубців»: **1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1923.**

Ідеоніми (власні назви пов'язані з духовною культурою людини). Ідеоніми – в контексті поетичного твору становлять, по суті, місткі інформаційні структури, певний код, що розшифровується компетентним читачем і слугує важливим компонентом структурно-семантичної організації тексту: **Винниченкова творчість («Старший боярин»); Кобзар, Картина галерея ім. Ханенка («План до двору»).**

Зооніми (власні назви, клички тварин). Власні найменування зооперсонажів передають багатство уяви письменника, його прагнення підібрати найбільш адекватні засоби персоніфікації, що й пояснює закономірність структурного розмаїття: **Пірат, Хапко, Азіят, Горностай, Ремез («Старший боярин»); Вигра («Ротонда душоубців»).**

У повістях Тодося Осьмачки оніми – це ефективний прийом вираження авторської точки зору, що є одним із компонентів структурно-текстових параметрів образу автора. Вони дають змогу образніше відтворити розмаїття людських характерів, учинків героїв, передавати авторське ставлення до них. Особливості творення, семантичного наповнення власних імен не лише виражають текстову та підтекстову інформацію, а й розкривають життєву позицію самого письменника, вказують на індивідуальні особливості його художнього мислення, що виражає добродушне ставлення письменника до людини, щире захоплення безмежністю та багатогранністю української душі.

Література

1. Белей Л. Літературно-художня антропонімія як мовно-стилістичний засіб розкриття характеру персонажів / Л. Белей // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 7. – С. 36 – 39.
2. Герасимчук В. Поетоніми як засіб художньої характеристики / В. Герасимчук // Дивослово. – 1999. – № 11. – С. 14 – 19.
3. Калінкін В. Теоретичні основи поетичної ономастики / В. Калінкін: Автореф. дис. ... доктор. філолог. наук: 10.02.01/ Київський національний університет/. – Київ, 2000. – 34 с.
4. Осадча І. Ім'я літературного героя як характеротворчий засіб (За творам Павла Загребельного про Київську Русь) / І. Осадча // Дивослово. – 2000. – № 7. – С. 5 – 7.
5. Тодось Осьмачка. Старший боярин. Повісті / Т. Осьмачка. – Львів, 1998. – 559с.
6. Фаріон І. Національне й універсальне в антропонімії / І. Д. Фаріон // Іншомовні елементи в ономастиці України: Матеріали наукового семінару 12-13 вересня 2001р. – К., 2001. – С. 110 – 114.
7. Чабаненко В. Стилістика експресивних засобів української мови / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2002. – 351 с.

Стаття надійшла до редакції 1.04.2011